

Школа за основно образовање одраслих „Обреновац“

ГЕОГРАФИЈА

Материјал за полазнике

II циклус

5. разред

- Планета Земља -

Оријентација и географска карта

Облик и кретања Земље

Омотачи Земље (ваздух, копно, вода)

Предмет проучавања, значај и подела географије

Назив географија потиче од две грчке речи:

GEA – Земља **GRAFEIN** – писање, описивање

Овај назив први је употребио грчки мислилац **Ератостен** у трећем веку пре нове ере, у свом делу „Географика“, описујући земље које су стари Грци познавали.

Географија је и природна и друштвена наука које проучава све природне и друштвене појаве и процесе у географском омотачу кога чине четири сфере:

1. **Литосфера** – површински, стеновити омотач Земље,
2. **Атмосфера** – ваздушни омотач Земље,
3. **Хидросфера** – водени омотач Земље,
4. **Биосфера** – сав живи свет на Земљи.

Према предмету проучавања географија се дели на:

1. **физичку географију** – проучава природу, рељеф, климу, воде, земљиште, биљни и животињски свет
2. **друштвену географију** – проучава становништво, насеља и привредну делатност људи
3. **регионалну географију** – проучава природне и друштвене одлике неке регије

Најпознатији српски географ био је Јован Цвијић.

Географске карта

Земљина површина се приказује на глобусу и на географској карти. **Глобус** је модел Земље и на њему је најверније приказана наша планета. **Географска карта** је умањени, нацртани приказ Земљине површине на равној површини.

Елементи географске карте

Свака географска карта мора да садржи **математичке, географске и допунске елементе**.

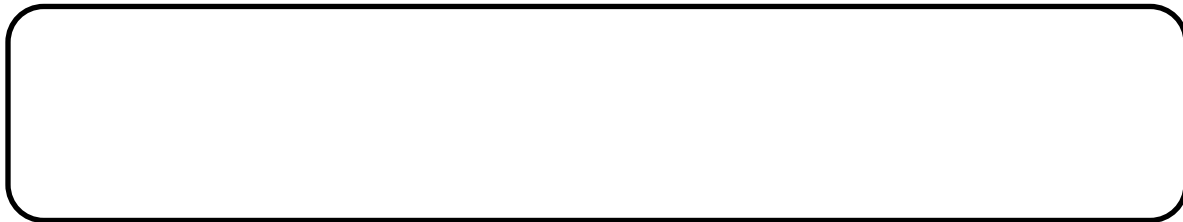
Математички елементи карте су картографска мрежа (меридијани и упоредници), оквир карте и размер карте.

Размера карте показује колико су пута дужине из природе умањене на карти. Колико ће то умањење бити зависи од територије која се представља. Што је територија већа, размер ће бити ситнији. Он се представља бројчано, нпр.

$R = 1 : 25\,000$, што значи да 1 cm на карти износи 25 000 cm у природи (или 250 m, односно 0,25 km).

Први број размера је увек 1 и представља јединичну вредност дужине на карти (1 mm, 1 cm..). Други број представља одговарајућу дужину у природи.

***Задатак:** Израчунај колико је растојање између два места у природи, ако њихово растојање на карти размера 1: 200.000 износи 4 cm.

Садржину карте чине географски елементи који су приказани на карти (планине, реке, језера, насеља), они се приказују картографским знацима.

Физичко-географски елементи карте приказују природне одлике неке области које се приказују на тој карти. То су рељеф, клима, воде и биљни покривач.

Друштвено-економски елементи карте су насеља, економски и културни објекти, саобраћајнице, државне границе тј. све оно што је изградио човек.

Боје на карти:

- плавом бојом је представљена вода (океани, мора, језера, реке, мочваре)
- зеленом бојом – низије (земљиште до 200 метара надморске висине)
- браоном бојом – планине
- белом бојом – лед

Сви елементи карте су објашњени у **легенди карте**. Ту се налазе и објашњења за картографске знакове.

Читање географске карте подразумева познавање размера карте и картографских знакова.

Да бисмо се служили картом, морамо познавати
картографске знаке:

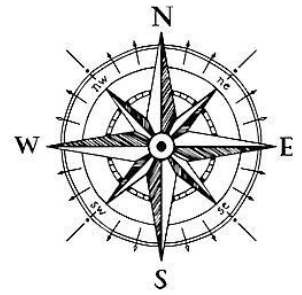
	Државна граница		Река
	Аутопут		Планински врх
	Магистрални пут		Рудник
	Железничка пруга		Бања
	Град са више од 100 000 становника		Манастир
	Град од 50 000 до 100 000 становника		Црква
	Град од 25 000 до 50 000 становника		Аеродром
	Град од 10 000 до 25 000 становника		Историјски споменик

Картографски знаци налазе се у тумачењу знакова или
легенди карте.

Оријентација у простору и на карти

У простору се можемо оријентисати уз помоћ:

- Северњаче,
- компаса,
- маховине на дрвету,
- Сунца и сата,
- надгробних споменика,
- цркве.

На географској карти, увек је географски север окренут ка горњој ивици карте, а југ ка доњој, исток је на десној, а запад ка левој страни карте.

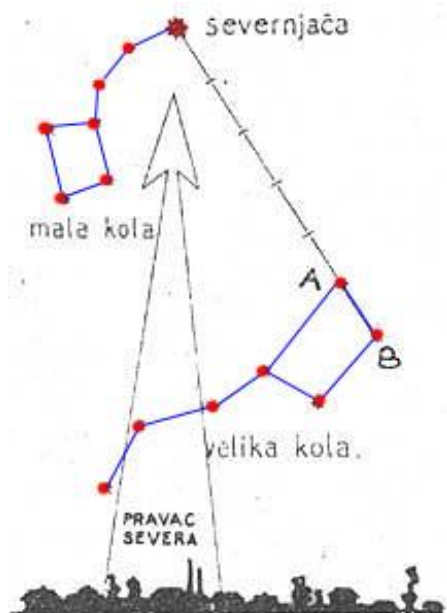
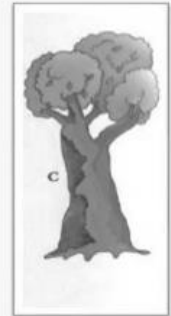

компас

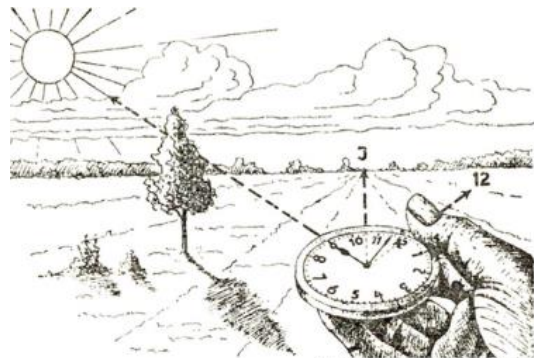
Прстенови (годови) на пању су ближи један другом на северној страни, а размакнути на јужној.

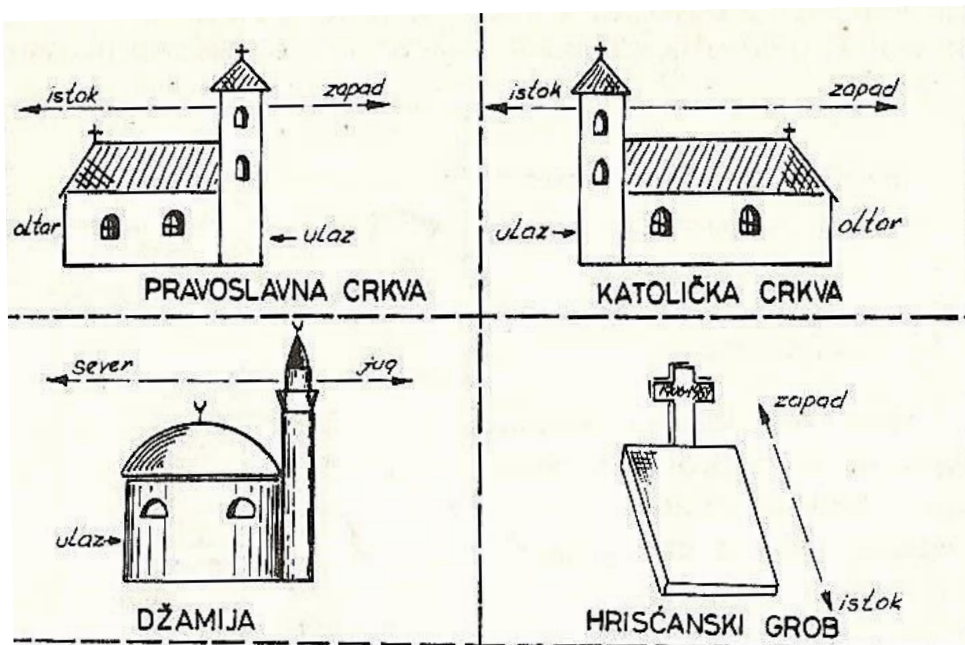
Кора дрвета је на северној страни храпавија и тамнија, обрасла маховином или гљивама, док су крошње дрвећа обично гушће на јужној страни

оријентација уз помоћ Северњаче

оријентација уз помоћ сата и Сунца

Сунце излази на истоку, а залази на западу.

Ако станемо тако да нам десна рука показује **исток**, а лева **запад**, испред нас ће бити **север**, а иза нас **југ**.

Облик Земље и Земљина кретања

Планета Земља има облик неправилне лопте; спљоштена је половима, испупчена на екватору. Такав облик се зове **елипсоид**.

Површина Земље је 510000000km^2

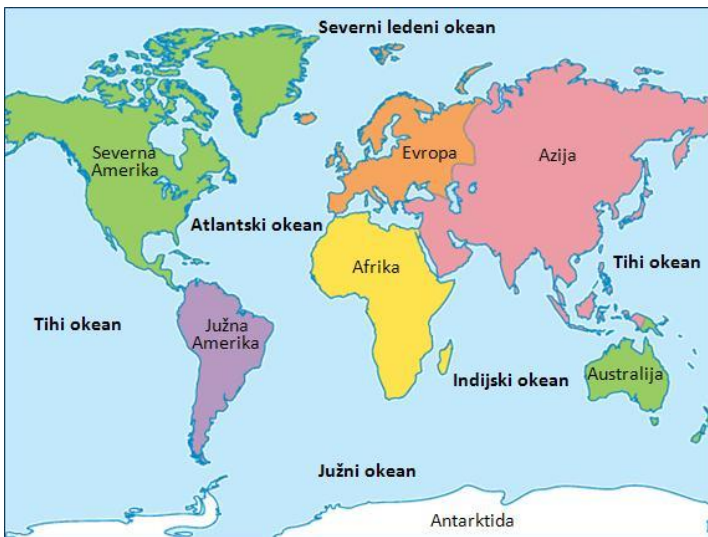
Обим Земље је 40 000 km.

Океани

1. Велики Тихи = Пацифик
2. Атлански
3. Индијски
4. Северни ледени
5. Јужни океан

Континенти

1. Азија
2. Африка
3. Северна Америка
4. Јужна Америка
5. Антарктик
6. Европа
7. Аустралија

Кретања Земље

Земља се непрекидно креће и то на два начина:

- okreће се око своје zamišljene ose и
- обилази око Сунца.

Обртање Земље око своје zamišljene ose, од запада ка истоку, назива се **ротација** и она траје **24 часа или један дан**.

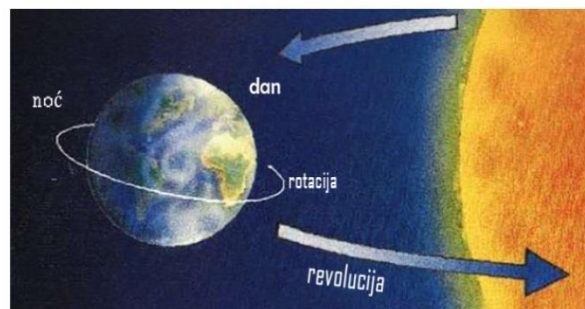
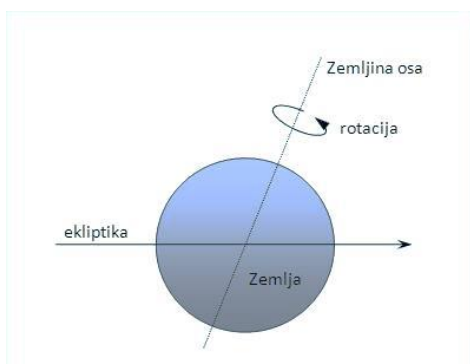
Последице ротације су:

- смена обданице и ноћи,
- привидно дневно кретање Сунца и
- разлике у времену (локално или месно време и часовне зоне). Земља је подељена на 24 часовне зоне, а свака часовна зона захвата по 15° . Разлика у времену између часовних зона је један сат. Република Србија припада средњоевропској часовној зони.

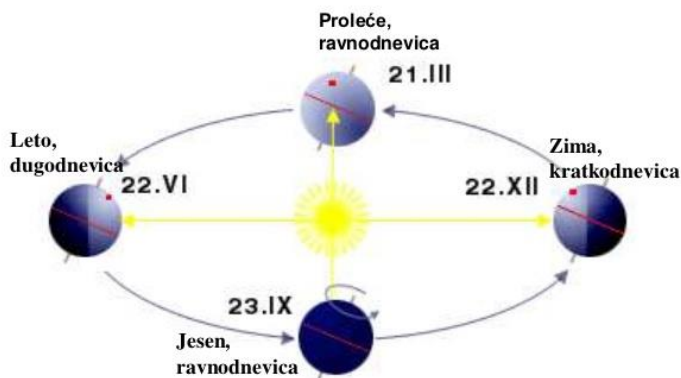
Земља обилази око Сунца zamišljenом, издуженом путањом која се назива **еклиптика**. Ово кретање Земље, од запада ка истоку, назива се **револуција** и траје **365 дана и 6 часова или једна година**.

Последице овог кретања Земље су:

- неједнака дужина обданице и ноћи у току године,
- смена годишњих доба,
- издвајање топлотних појасева.

rotacija Zemlje i oko svoje ose (rotacija) i oko Sunca (revolucija)

Свет који се помера

На површини наше планете јављају се **вулкани**, то су обично планине купастог облика на чијем се врху налази удубљење – **вулкански кратер**, кроз који се изливају вулкански материјали.

Вулкани могу бити **активни и угашени**.

Због великог броја активних вулкана обале Пацифика се називају *"ватрени појас"*.

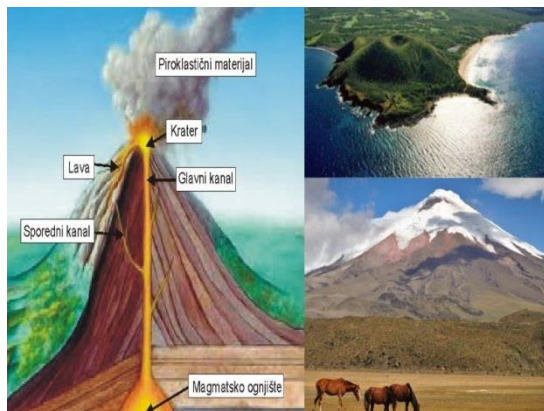
Краткотрајна, изненадна, слабија или јача подрхтавања Земљине коре називају се **земљотреси**.

Место у Земљи где потрес настаје назива се **хипоцентар**, а место изнад хипоцентра где се потрес најјаче осећа назива се **епицентар**.

Сеизмографи су инструменти који мере јачину земљотреса.

Меркалијева скала мери јачину оштећења (12 степени) а **Рихтерова скала** мери јачину самог земљотреса (9- 10 степени).

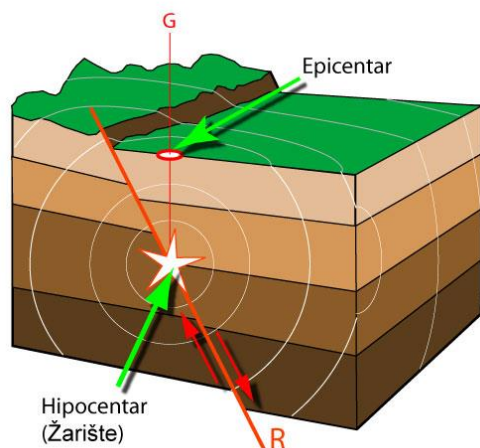
Земљотреси на морском дну изазивају **цунами** таласе, који се брзо крећу и могу бити разорни уприобалним деловима.

елементи вулкана

вулканске зоне на Земљи

настанак цунами таласа

Високе планине, висоравни и низије на Земљи

Рељеф чине све неравнине на Земљиној површини: планине, равнице, котлине.

Најкрупнији облици рељефа су **планине и равнице**.

Равнице су уравњени делови Земљине површине. Равнице до 200 мнв називамо **низијама**.

Равнице на надморским висинама преко 500 м називамо **висоравнима**.

Котлине су удубљења у копну најчешће окружена брдима и планинама.

Депресије су удубљења у копну испод нивоа Светског мора. **Криптодепресије** (скривене депресије) су језера чија површина лежи изнад а дно испод нивоа Светског мора.

Рељеф се према надморској висини дели на :

1. низијски (од 0 до 200 м н.в.)
2. брдски (200 до 500 м н.в.)
3. планински (преко 500 м н.в.)

Планине су узвишења на Земљи изнад 500 m надморске висине,

Према постанку деле се на громадне, набране и вулканске.

- **громадне планине** настају вертикалним издизањем великих блокова литосфере. Имају благе стране, заравњене врхове и пружају се у виду острва у односу на околни рељеф.

- **набране планине** настају набирањем слојева Земљине коре услед бочних потисака. Имају стрме стране, назупчене врхове и пружају се у венцима хиљадама километара.

- **вулканске планине** (вулкани) настају као последица изливања лаве у вулканским ерупцијама.

Планине се према надморској висини деле на :

1. ниске (од 500 до 1 000 м н.в.)
2. средње (од 1 000 до 2 000 м н.в.)
3. високе (преко 2 000 м н.в.)

Највише планине на Земљи су Хималаји, Каквакз, (Азија), Анди (Јужна Америка), Кордиљери (Северна Америка), Килиманџаро, Атлас (Африка), Алпи, Карпати (Европа).

Највећа висораван је Тибет (Азија, средња висина 4 000 – 5 000 m).

Највеће низије на емљи су Северноамеричка (Северна Америка), Амазонска (Јужна Америка), Западносибирска, Кинеска, Хиндустанска (Азија), Гвинејска, Источноевропска, Западноевропска, Панонска (Европа).

Време и клима

Земљу обавија ваздушни омотач **атмосфера** која омогућава живот на планети. Атмосферу чини смеша гасова. Највише има азота (78%) и кисеоника (21%). Преосталих 1% чине други гасови : угљен-диоксид, водена пара, озон итд.

Тренутно стање атмосфере изнад неког места у моменту мерења и осматрања временских елемената и појава назива се **време**.

У временске елементе убрајају се:

- Сунчево зрачење,
- температура ваздуха,
- ваздушни притисак,
- ветар,
- испаравање,
- влажност ваздуха,
- облачност,
- падавине и снежни покривач.

Клима је просечно стање атмосфере изнад неког места или неке области током дужег низа година. Клима зависи од узајамног деловања климатских чинилаца или фактора. То су:

- географска ширина,
- распоред копна имора,
- морске струје и ветрови,
- надморска висина и рељеф,
- биљни покривач и
- човек.

Климатски фактори утичу на формирање различитих типова климе на Земљи, то су:

- екваторијална,
- тропска,
- пустињска,
- монсунска,
- средоземна,
- океанска,
- континентална,
- субполарна,
- поларна,
- планинска клима.

Топлотни појасеви

Подземне воде, велике реке и језера на Земљи

На копненим деловима земље јављају се површинске и подземне воде.

Место где подземна вода избија на површину назива се **извор**. Ако подземна вода садржи више од 1 гр растворених минералних материја назива се **минерална вода**, а ако је температура воде виша од 20° С то је **термална вода**. Ове воде су значајне за здравство и туризам – **бање**. Могу и да служе за загревање разних објеката и за производњу електричне енергије.

Највећи површински токови су **реке**. Територија са које се сва вода слива у једну реку назива се **речни слив**.

Све реке једне територије чине **речну мрежу**. Најдужа река на свету је афрички Нил, затим Амазон, па Јангцекјанг (Кина). У Европи су најдуже Волга и Дунав. Највећу количину воде на свету имају Амазон (Јужна Америка) и Конго (Африка).

Реке имају велики значај за: водоснабдевање, наводњавање, саобраћај, риболов, рекреацију, туризам, производњу електричне енергије.

Већа удубљења на копну која су испуњена водом називају се **језера**. Највећа (тектонска) језера су Каспијско, Викторијино, Велика америчка језера, најдубље је Бајкалско језеро. Највише језера има на северу Европе и Северне Америке, у подручјима која су некада била прекривена ледницима. На високим планинама најбројнија су ледничка језера („горске очи“). Постоје још крашка, вулканска, речна, еолска и вештачка језера.

Језерска вода се користи за: наводњавање, рекреацију, туризам, водоснабдевање, саобраћај, риболов и као акумулације на рекама за производњу електричне енергије. Језера утичу на климу своје ближе околине, а слана језера су богата резервоари соли.

Природне непогоде и њихов утицај на човека и на животну средину

На Земљи се често догађају **природне непогоде** које нису проузроковане људским активностима. Најчешће и најразорније природне непогоде су:

- земљотреси,
- поплаве,
- вулканске ерупције,
- клизишта,
- појаве вртложних и јаких ветрова,
- суше,
- ширење пустиња итд.

Ове непогоде се означавају као **катастрофе** јер имају велики утицај на страдање људи, насеља и свих елемената у њима, на промене у животној средини, укључујући и финансијске губитке.

Ветрови огромне разорне моћи, торнадо и тропски циклони, наносе велике штете и односе људске животе и настају у посебним условима у тропским пределима, између 10 и 15° северно и јужно од Екватора.

Поплаве су изазване обилним падавинама, топљењем снега и изливањем река честа су појава у тропским и умереним географским ширинама. Највеће поплаве у нашој земљи дешавају се у сливовима Дрине, Тисе, Мораве и Саве. Изградњом одбрамбених насипа и одводних канала ублажавају се последице од поплава.

Проблем суша, најизразитији је у сувим тропским и суптропским пределима. У овим пределима, немарношћу људи, често се догађају и пожари који угрожавају људе, уништавају насеља и вегетацију и доводе до појаве ширења пустиња (Сахара).

Земљина блага

Све оно што се може наћи у дубини Земље, у води, или на површини Земље, а може да користи становништву називамо **природни ресурси**, они могу бити обновљиви и необновљиви.

Необновљиви ресурси могу се искористити само једанпут, то су: угаљ, нафта, природни гас и руде.

Обновљиви ресурси су они који се обнављају, ту спадају: енергија Сунца, геотермална енергија, биљни и животињски свет, све воде на Земљи, снага ветра, плима и осека, водоник. Сви природни ресурси имају велики значај за развој привреде сваке појединачне државе и света у целини.

У природне ресурсе убрајају се **сировине минералног порекла, руде**, које се експлоатишу због елемената од којих сусастављене. Рудно богатство у свету је разнолико и неравномерно распоређено. Велике резерве имају недовољно развијене земље, а главни потрошачи свих сировина су високо развијене земље (Северна Америка, Европа, Јапан)

II циклус

6. разред

Становништво и насеља на Земљи

Живот и активности људи на Земљи

Глобално повезивање на Земљи

Становништво на Земљи

На Земљи живи преко 7 милијарди људи. Повећање броја становника у последњих 100 година и се назива „**демографска експлозија**“.

Број рођених лица у односу на укупан број становника означава **наталитет**, а број умрлих **морталитет**. Разлика између бројарођених и умрлих лица у односу на укупан број становника назива се **природни прираштај**. У сиромашним државама природни прираштај је висок, а у богатијим државама света је низак и негативан.

У многим државама у свету покушава се са **планирањем породице** (природног прираштаја).

Екумена је насељени део Земље. Постоје места где живи већи број људи: уз обале језера, река, мора и океана; у плодним равницама са блажом климом итд. Постоје и места где људи готово и не живе – **анекумена**: поларне области, пустиње, високе планине и прашуме.

Густина насељености показује колико просечно људи живи на једном квадратном километру површине.

$$\text{густина насељености} = \frac{\text{број становника}}{\text{површина}} = \frac{9\,398\,001 \text{ ст.}}{88\,361 \text{ км}^2} = 106 \text{ ст/км}^2$$

Око 70% светског становника насељено је у: низијама и приморјима умереног топлотног појаса (северна полулопта), развијеним индустријским областима, долине великих река. Највећу густину насељености имају Азија и Европа, Аустралија је најређе насељени континент, а Антарктик је ненасељен.

Становништво света се непрекидно креће (*мигрира*). Пресељење људи из једног места у друго називамо **миграције**.

- Унутрашње миграције (унутар земље) – село-град; дневне,
- Спољашње (између две земље)

Миграције – пресељење,

Емиграција – исељење из неке земље,

Имиграција – усељење у неку земљу

Миграције могу бити

- економске
- због природних катастрофа (поплаве, земљотреси, урагани, ерупције)
- због ратних сукоба (избеглице)

Основне структуре становништва

Основна структура становништва је **полна** (мушкарци и жене). Веома важна структура тј. састав је и према старости. Становништво се према старости дели на три велике групе:

1. младо (до 14 година)
2. зрело (од 15 до 64 године)
3. старо (преко 65 година)

Постоји и образовна структура.

Људске **расе**

1. бела (Европеидна)
2. жута (Монголоидна)
3. црна (Негроидна)

Народи или нације (2 000 народа у свету) представља историјски формирану групу људи који су повезани заједничком територијом, језиком и културом.

Сви **језици** у свету се могу сврстати у различите језичке породице. Европски народи припадају махом индоевропској групи народа. У оквиру те групе се издвајају:

1. **Романи** – Италијани, Французи, Шпанци, Португалци, Румуни, Валонци...
2. **Германи** – Немци, Енглези, Фламанди, Норвежани, Данци, Швеђани, Исланђани, Холанђани...
3. **Словени**:
Источни: Руси, Украјинци, Белоруси,
Западни: Пољаци, Словаци, Чеси, Лулички
Јужни Срби, Словенци, Хрвати, Македонци, Бугари ...

Светске религије:

1. **Хришћанство** (католици, протестанти и православци)
2. **Ислам** (муслимани)
3. **Јудаизам** (Јевреји)
4. **Будизам**
5. **Хиндуизам**

Данашњи свет се све више зближава и меша, људи су упућени једни на друге, живе заједно, раде исте или сличне послове, па разлике међу људима све више ишчежавају. За зближавање народа велику значај имају подизање културно-образовног нивоа и животног стандарда становништва. Област социјалне заштите становништва усмерена је ка побољшању социјалног статуса грађана на личном, породичном и ширем социјалном плану, са циљем да јача друштвену кохезију и да негује независност и способност људи да помогну сами себи. Развој социјалне заштите становништва одвија се кроз процесе који се ослањају на међународне и европске циљеве општег економског и социјалног развоја друштва, смањење сиромаштва, обезбеђење квалитетније заштите рањивих група деце, инвалидних и старијих особа, као и маргинализованих група грађана.

Насеља на Земљи

Насеља су стална или привремена места где људи живе. У зависности од облика и распореда кућа насеља се деле на:

1. збијена (насеља у равницама)
2. разбијена (брдско- планински предели)
3. линијска (дуж путева, речних долина итд)

Села су мања насеља чије се становништво махом бави пољопривредом.

Градови су насеља са већим бројем становника и бројним функцијама. Људи раде у индустрији и услужним делатностима.

Градови могу бити:

1. мали (до 20 000 становника)
2. средњи (20 000 – 100 000 становника)
3. велики (преко 100 000 становника)

Процес настанка и развоја градова назива се **урбанизација**. Спајањем више градских области или читавих градова настају јединствене градске зоне које називамо **конурбације**. Спајањем конурбација настају огромни градови – **мегалополиси**. Токио је највећа конурбација са 28 милиона становника а Токаидо највећи мегалополис са око 60 милиона становника.

Нагло повећање броја становника у великим градовима прате многе тешкоће које се односе на снабдевање водом, обезбеђење стамбеног простора, одвијање саобраћаја, очување зелених површина и друге.

Градови су велики потрошачи хране, сировина и енергије и велики „ произвођачи „ различитих загађења.

Да ли знате :

- да у свету постоји 372 града са преко 1 милион становника?
- да у свету постоји 20 градова са преко 20 милиона становника?
- да у милионским градовима живи 18% светског становништва?

Насупрот урбанизацији је процес **деаграризације**, настаје под утицајем града, поједина села млади људи напуштају, остаје старостановништво које не може да обрађује сеоски. Зато се у новије време приступаревитализацији (обнављању) села, уређује се инфраструктура, мења се намена запуштених површина. Нагли развитак градова и процес урбанизације угрожавају човека и животну средину.

Главне привредне делатности

Привреда је основна друштвена делатност и обухвата производњу и расподелу производа, односно привреда обухвата све врсте делатности и услуга које омогућавају испуњење свих човекових потреба. Национална привреда односи се на делатности у оквиру једне државе, а светска привреда се односи на глобалну делатност у којој свака земља даје свој допринос. Привреда се дели на делатности:

- **Примарне делатности** обухвата производњу прехранбених добара и сировина за индустрију. У привредне делатности спадају пољопривреда, лов, риболов и шумарство.
- **Секундарне делатности** су производне делатности и ту спадају индустрија, рударство, грађевинарство и производно занатство.
- **Терцијарне делатности** обухватају непроизводне делатности и ту спадају саобраћај, трговина, туризам, угоститељство, занатство, банкарство и комунална привреда.
- **Квартарне делатности** обухватају непроизводне делатности а то су (образовање, наука, култура, информације, здравство и социјална заштита).

У развијеним земљама највећи проценат становништва запослен је у терцијалним делатностима а у неразвијеним земљама у примарним делатностима. Све земље света у односу на развој привредних делатности деле се на високо развијене, средње развијене и слабо развијене.

Активности и начини живота људи у планинским областима света

Рељеф је један од битних елемената природне средине. Он утиче на климу; правац, дужину и брзину речних токова; формирање и састав земљишта; распоред биљног и животињског света. Планине су најизразитији облици рељефа на копну, и омогућавају човеку основне услове за живот и разноврсне активности. Начин постанка, састав стена

које учествују у грађи планина, географски положај и остали природни услови утичу на појаву природних богатстава као што су: руде, шуме, пашњаци, реке и језера. На планинама је развијено гајење хладних житарица, сточарство, дрвна индустрија, рударство. Неке планине су због природних (реке, језера, извори, водопади, снежни покривач, четинарске шуме, катунска насеља), културно-историјских и здравствених феномена постале познати туристички и здравствени центри.

Активности и живот људи у низијским области света

Идући од екватора према Земљиним половима природне зоне смењују једна другу, а назване су према карактеристичном биљном покривачу.

Тропске шуме расту у низијским пределима око Екватора, на копну и на острвима. Заступљене су у Јужној и Средњој Америци, Африци и Јужној Азији. У овим шумама расту: каучуково дрво, какаовац, кафа, банане, кокос, махагони, хлебно дрво, абонос, кининово дрво, индиго и разне врсте зачина. У Јужној Америци тропске шуме расту у басену река Амазон и Ориноко, а Африци у басену реке Конго и Нигер. Ове шуме у Јужној Америци називају **сеселваси**, у Африци **прашуме**, а у Азији **џунгле**. Због неповољних климатских услова тропске шуме су слабо насељене. Мала насеља се налазе на обалама река и на шумским крчевинама. Становништво чине малобројна домородачка племена и колонизовано становништво које се бави планташком пољопривредном, производњом тропских култура намењених извозу, а домородци се баве сакупљањем плодова, ловом и риболовом.

Саванесу травнати предели у низијама и на висоравнима тропских области, обрасле сувисоком травом и ретким дрвећем. Расту у Африци, Јужној Америци, Аустралији и Азији. Становништво савана бави се гајењем тропских култура и сточарством.

Шуме умереногтопотног појаса обухватају просторе у Европи, северној Азији и северном делу СевернеАмерике. У зони према тундрама расту бор, јела, смрча и друго **четинарско дрвеће**, ашуме овог појаса називају се **тајге**. **Листопадне шумепростиру** се јужно од тајги, аизмеђу њих налази се прелазни појас мешовитих шума. Зона листопадних шума умереногпојаса веома је густо насељена. На крчевинама ових шума развили су се највећи градовина свету (Њујорк, Лондон, Берлин, Москва и други). Становништво се бави експлоатацијом дрвета, гајењем поврћа, воћа и ловом.

Јужно од зоне листопадних шума северној хемисфери, развиле су се травне заједнице **степа**. Има их у Северној Америци (**прерија**), Европи и Азији (**степа**), Јужној Америци (**пампа**), Аустралији и јужној Африци. Данас су скоро сва степска подручја у свету обрађена и претворена ужитницу света. На обрадивим површинама гаје се пшеница, кукуруз, сунцокрет, соја, шећерна репа, дуван, поврће и крмно биље.

Активности и живот људи у пустињским, поларним и приморским пределима

Пустињесу предели на површини Земље без вегетације и површинског отицања воде, налазе се у најсушнијим областима тропског и умереног појаса. Пустиње се одликују великим дневним и годишњим температурним колебањима (до 80° C), малим количина падавина, безводношћу, пешчаним олујама и сиромаштвом у биљном свету. У пустињама расту вишегодишње жбунасте траве и грмље, кактуси и млечике. Животињски свет је сиромашан. Осим камиле, која је значајна и корисна животиња за ретко становништво, у пустињама живе пустињске лисице, зечеви, гуштери, змије, шакали, шкорпије и друге ситне животиње. Места у пустињама где се појављује изворска или изданска вода називају се **оазе**, то су плодна места у њима расту урмина палма, агруми и биљке које људи гаје за своје потребе. Поред тога, становништво пустињских предела бави се номадским сточарством, ткањем, изработом накита. Нафта и природни гас експлоатишу се у највећим пустињама свата, у Сахари и у пустињама Арабијског полуострва.

Арктик и Антарктик су **поларне пустиње** и подручја вечитог снега и леда. У овим пределима нема услова за раст и развој вегетације. У Арктичкој области живе бели медвед, туљани, моржеви, и неке врсте птица, а на обалама Антарктика живе пингвини. Малобројно староседелачко становништво северних делова тундре и око поларних области бави се гајењем ирваса, ловом на поларне животиње, риболовом и ловом на фоке

и китове.

Тундре се налазе у топлијој зони поларних области на северу Европе, у Азији и Северној Америци око поларника и на великим надморским висинама (алпске тундре, тундре на Тибету). У овим пределима расте закржљало грмље и трава, лишјајеви и маховина. На јужном ободу тундре расте патуљасто дрвеће. У тундрама живе ирваси, поларне лисице, поларни зечеви, поларна сова, а у току лета настањују их многе птице које се доселе из јужнијих предела.

Приморски предели умерених и тропских предела густо су насељени, становништвoсе бави разноврсним делатностима у великим градским центрима који су се развили наобалама мора и океана. На острвима становништво се бави туризмом и гајењем планташких култура намењених извозу.

пустиње

поларна пустиња

III циклус

7. разред

Географски положај Републике Србије

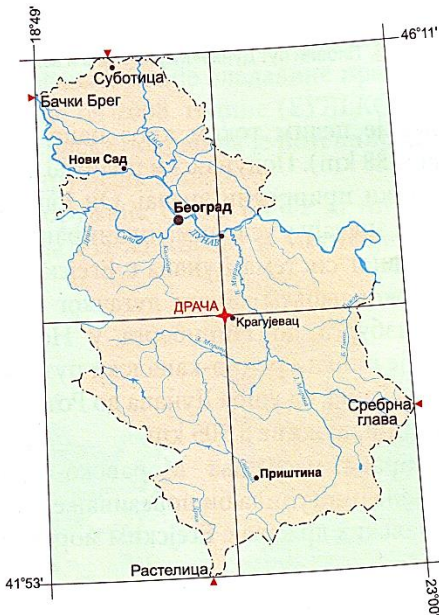
Природне одлике Републике Србије

Становништво и насеља Републике Србије

Привреда Републике Србије

Географски положај, величина и границе Србије

Математички положај: Србија се налази северно од екватора (има северну г.ш.) и источно од Гринича (има источну г.д.). Налази се између $41^{\circ}53'$ и $46^{\circ}11'$ СГШ и $18^{\circ}49'$ и $23^{\circ}00'$ ИГД.

Физичкогеографски положај Србије је сложен и разноврстан. Србија је:

- **балканска** (јужно од Саве и Дунава – 75,6% површине Србије),
- **панонска, средњеевропска** (северно од Саве и Дунава је Панонска низија и Средња Европа),
- **подунавска** (кроз Србију протиче најзначајнија половна европска река Дунав, која нас повезује са 9 европских држава),
- **континентална** земља (Србија нема излаз на море).

Економскогеографски положај Србије није најповољнији јер се наша држава налази у делу Европе који је привредно слабије развијен.

Ипак, наша земља има изузетно повољан **саобраћајногеографски положај**. Све важније саобраћајнице из Северне, Западне и Средње Европе југоистоку Европе и Азији, прелазе преко територије Србије. Најважнија саобраћајница је **Коридор 10** (у нашој земљи прати долину Саве до Београда, где се спаја са краком који долази са севера из Будимпеште. Даље наставља долином Велике и Јужне Мораве преко Србије и долином Вардара преко Македоније до Солуна у Грчкој. Код Ниша се одваја крак који прати Нишаву у правцу Софије (Бугарска) до Истанбула (Турска).

Од водених путева највећи значај има **Коридор 7** или река **Дунав**, која заједно са Мајном и Рајном чини најважнији пловни пут у Европи (канал Рајна-Мајна-Дунав дужине 3 505 km повезује Северно са Црним морем и пролази кроз 13 држава).

Границе и величина Србије

Република Србија обухвата површину од 88.361 km²

Административним границама подељена је на три целине: АП Војводина, Централна србија и АП Косово и Метохија.

Србија се граничи са 8 држава: Мађарска, Румунија, Бугарска, Македонија, Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и Хрватска.

Рељеф Србије

Према рељефу Србија се дели на планинску и панонску.

Планински рељеф заузима највећи део површине Србије и простире се јужно од Западне и источно од Велике Мораве.

На подручју југоисточног дела Србије, налазе се ниже планине одвојене бројним котлинама. Ове планине налазе се у долини Јужне и Велике Мораве и припадају **Српскомакедонској маси**: Кукавица, Јастребац, Видојевица, Дукат, Бесна кобила, Чемерник..

Југозападним делом Србије пружају се високе **Динарске**(Тара, Златибор, Златар...), **Проклетијске** и **Копаоничке** планине, а на југу Шарске планине. Између Динарских и Шарских планина налазе се простране Метохијска и Косовска котлина.

На крајњем истоку Србије пружају се **Карпатско-Балканске планине**: Стара планина, Сува планина, Ртањ, Хомољске планине, Дели Јован, Мироч..

Низијски рељеф обухвата северни део Србије (Војводина), то је јужни део простране Панонске низије. Војводина је рекама Дунавом и Тисом подељена на три регије - Срем, Банат и Бачку. Главни облици рељефа у Војводини су: **планине** Фрушка гора и Вршачке планине, **пешчаре** Делиблатска и Бачка, **лесне заравни** Телечка, Тителска, Сремска и Банатска и **алувилне равни** панонских река. Низију су испресецали речни токови и таложењем наноса обликовали њен данашњи рељеф.

Брда и ниске планине јужно од Саве и Дунава чине јужни обод Панонског басена.

Низијски рељеф заступљен је у Метохијској котлини и поред великих река

Природне целине у Србији:

- I- Панонски басен
- II- Обод Панонског басена
- III- Старовлашко-рашка висија
- IV- Копаоничке пл. са долином Ибра
- V- Косовска и Метохијска котлина
- VI- Проклетијске планине
- VII- Шарске планине
- VIII- Српско-македонска маса
- IX- Карпатско-балканске планине
- X- Доњоподунавска низија

Клима Србије

На климу Србије утиче читав низ **климатских фактора**: географска ширина и дужина, распоред копна и мора, географске регије у близини, рељеф...

Географска ширина: Србија се налази између $41^{\circ}53'$ и $46^{\circ}11'$ СГШ, а како 45 паралела пресеца Војводину, незнатно је ближа екватору него Северном полу – налази се у северном умереном климатском појасу.

Распоред копна и мора: Србији најближа мора су Јадранско, Црно и Егејско, али ни једно нема велики утицај на климу Србије. Приметан је измењени утицај Јадранског и Егејског мора у Косовској и Метохијској котлини, који долазе долинама Белог Дрима и Вардара.

Географске регије у близини: На климу Србије утичу хладне ваздушне масе које настају над Сибиром, и ређе хладне масе са Арктика. Влажне и топле ваздушне масе са Атлантског океана не доносе велике количине падавине, јер се оне излуче највише на западу Европе. Са југа нам долазе топле ваздушне масе са Средоземног мора.

Рељеф: Динарске планине спречавају топле и влажне ваздушне масе, које долазе са Јадранског мора, да стигну над територију Србије. Преко Панонске низије на северу долазе хладне ваздушне масе са севера и североистока.

Климатски типови у Србији

На основу утицаја климатских фактора и стања климатских елемената, на територији Србије се издвајају следећи климатских типови:

- 1. Панонска – континенталана клима** – веома тола лета и хладне зиме, пролеће и јесен кратко трају. Количина падавина је мала и креће се између 500 – 700 mm. Најчешћи ветрови су северац и кошава.
- 2. Умереноконтинентална клима** – умерено топла и влажна клима до 800 m надморске висине. Лета су умерено топла, зиме умерено хладне. Изражена су сва 4 годишња доба. Количина падавина се креће између 800 – 1000 mm.
- 3. Планинска клима** – дуге и хладне зиме, кратка и свежа лета., пролеће и јесен слабије изражени. Количина падавина се повећава – од 1.000 – 1.500 mm.

Воде Србије

Реке Србије припадају сливовима Црног, Јадранског и Егејског мора.

Црноморски слив: Дунав, Сава, Тиса, Дрина, Лим, Колубара, Тамиш, Велика Морава, Јужна Морава, Западна Морава, Млава, Пек и Тимок

Јадрански слив: речни систем Белог Дрима са притокама: Клина, Мируша, Пећка, Дечанска и Призренска Бистрица и мање реке које протичу Метохијском котлином.

Егејски слив: Пчиња, Драговиштица и Лепенац

Реке које протичу кроз Панонску низију, имају широка и плитка корита и пловнесу. Реке у планинској области субрзеи имају велики хидроенергетски потенцијал.

На већини наших река максимални водостај је у марту, а минимални се јавља у августу или септембру. Познавање водостаја на рекама значајно је за пловидбу, производњу хидроенергије, наводњавање и за заштиту од поплава.

Језера се по начину постанка деле на природна и вештачка.

У Војводини је највеће природно језеро, Палићко језеро (настало радом ветра у Суботичкој пешчари – **еолско** је по начину постанка)

Речна језера су настала поред већих панонских река, најпознатија су Обедска бара, Засавица, Русанда, Царска бара и Бело језеро.

На високим планинама, на Проклетијама и Шар-планини, налази се мала језера, настала радом некадашњих ледника – **ледничка**. Због њихове лепоте називају их „горске очи“.

Знатно већа по површини су **вештачка језера**, настала преграђивањем речних токова ради производње електричне струје или за водоснабдевање градова и индустријских објеката. Највећа вештачка језера су Ђердапско на Дунаву, Зворничко и Перућац на Дрини, Подпећ на Лиму, Власинско у југоисточној Србији и друга.

Термални и минерални извори се налазе широм Србије, а највише их је на ободу планина и Панонског басена и у Панонској низији. Већина извора је каптирана, изграђене су бање, које имају здравствени и туристички значај.

Најзначајније бање су Врњачка бања, Нишка бања, Сокобања, Матарушка бања, Врањска бања и Бања Ковиљача.

Најтоплије изворе минералне воде (96°C) има Врањска Бања, а бања на највећој надморској висини је Луковска бања (700m).

Становништво Србије

Укупан **број становника** зависи од природног и механичког кретања, тј. од природног прираштаја (разлика између наталитета и морталитета) и од миграција (досељавања и исељавања). У Србији према попису из 2011. живи око 8,9 милиона становника (са становништвом на Косову и Метохији). У делу Србије без КиМ забележено је смањење броја становника, на годишњем нивоу око 30.000 становника (роди се око 68.000 беба, умре око 100.000 људи). Уколико се настави са оваквим трендом, до 2050. године у Србији ће бити 1.500.000 људи мање.

Популациона политика – је систем мера које спроводи држава како би утицала на демографске процесе и регулисала кретање броја становника. Како се број становника у Србији смањује, у њој се спроводи **пронаталистичка** популациона политика која има за циљ стимулисање наталитета и повећање броја становника. Најчешће су у питању економске мере – дечји додатак, новчане премије за друго или треће дете, пореске олакшице или закони који се односе на мајку и дете – плаћено одсуство за негу детета...

Густина насељености – број становника по km^2

Према попису становништва из 2011. просечна густина насељености у Србији (без КиМ) је 92,76 становника по km^2 . Највећа густина насељености забележена је у Београду – 513 ст/ km^2 , док је јужна и источна Србија регион са најмањом густином насељености од 60 ст/ km^2 .

Биолошка структура становништва обухвата полну и старосну структуру. У **полној структури** становништво се дели на мушко и женско. Статистички, роди се више мушке деце (106,7 на 100 девојчица) и мушкараца је више у популацији до 44 године старости. Касније женско становништво односи примат у броју.

Старосна структура у нашој земљи је веома неповољна. Просечна старост становништва је 2011. године износила 40,7 година (жене 42 а мушкарци 39,4). По томе спадамо у најстарије нације. Очекивана дужина живота у нашој земљи за мушкарце је 70,6 а жене 75,9 година.

Национална структура – Србија је земља националне, верске и језичке разноврсности. Велику улогу у националној структури становништва Србије имале су миграције које су се дешавале током прошлих векова. У националној структури становништва Србије (без КиМ) доминирају Срби – 83,3%, затим Мађари – 3,5%, мада је њихов број опао између два пописна преиода. Потом следе Роми, Бошњаци. На Косову и Метохији највише има Албанаца – 92,9 %, затим Бошњака и Срба – 1,47%.

84,6% становника је православне вероисповести, а међу осталим становницима заступљена је католичка, исламска, протестантска вероисповест.

Насеља

Насеља делимо на **стална и привремена** (номадска). Стална насеља су села и градови.

Села су насеља у којима се становништво претежно бави пољопривредом. По изледу села у Србији могу бити:

Потпуно разбијени тип-куће су „разбацане“ по целом селу, нема улица ни сеоског центра. Има велику површину и малу насељеност. Стари Влах(старовласки тип).

Разбијени групни тип села-састоји се из више група густо збијених кућа. Групице су међусобно удаљене а између су њивице. Слив Ибра (цемати).

Полузбијени тип-куће имају велика дворишта или окућнице. Центар је гушће изграђен. Шумадија и Западна србија.

Збијени тип-то је компактно насеље које има и велику густину насељености. Постоје спонтано збијена насеља у Тимочкој крајни- тимочки тип и плански збијена насеља у Војводини (аустроугарска власт).

Градови су већа насеља која имају индустријске, трговачке, саобраћајне и друге непољопривредне функције. Статус града се одређује законом. По броју становника градови могу бити:

- мали градови до 20000 ст
- средњи градови од 20000-50000
- велики градови преко 100000
- Милионски градови преко 1 мил ст.
- Мега градови преко 10 мил ст.

Градови се могу поделити и према функцији, мада је већина тих функција заступљена у свим градовима: индустријски, рударски, саобраћајни, лучки, трговачки, културно-туристички, здравствени, административно-политички.

ПРИВРЕДА СРБИЈЕ

Привреду чине све делатности којима се производе и размењују добра (производи) и врше услуге ради задовољавања човекових потреба. На развој привреде утичу многобројни природни и друштвени фактори, а одлучујући су друштвени фактори.

Природни услови се односе на рељеф, климу, воду, рудно богатство, пољопривредни, шумски и енергетски потенцијал итд. Србија иако је мала држава, поседује квалитетне природне потенцијале. Посебан значај заузима водни потенцијал: реке, језера, подземне воде, термоминералне воде, али и пољопривредно земљиште, рудна богатства, шумско богатство.

Друштвени фактори који утичу на привреду су: демографски (број становника, природни прираштај, старосна структура становништва, образовна структура...), економско – политички фактори (економско и политичко уређење, степен економске развијености...), научно-технолошки (развој науке и технологије).

Панонска Србија обухвата јужни део плодне Панонске низије, која представља нашу највећу житницу, у којој се гаје пшеница и кукуруз, индустријске биљке (шећерна репа, сунцокрет, хмељ, конопља, лан, соја и дуван), крмно биље (детелина, грахорица, сточни грашак и сточна репа). Плантажних воћњака и винограда има на Фрушкој гори, у подножју Вршачких планина, у околини Беле Цркве, Сомбора и Суботице. Развијено је интензивно сточарство, гаје се племените сорте свиња, говеда и живине. Храстове шуме покривају западне делове Срема и Мачве. На алувијалним равнима река расту врба и топола, а на планташкој основи гаје се брзорастуће врсте бреза и топола.

У Банату се експлоатишу скромне резерве нафте и земног гаса.

Од индустријских грана развијене су прехранбена, текстилна, дуванска, дрвна, петрохемијска, лака хемијска индустрија, и индустрија коже обуће и гуме. Туристичку понуду чине: планине, језера, бање, манастири, салаши, разне културне и привредне манифестације.

Планинско-котлинска Србија заузима већи део површине наше земље. Ова област је ређе насељена, оскудева у плодним обрадивим површинама, али је богата планинским пашњацима и шумама, хидроенергијом и рудама.

У котлинама и речним долинама гаје се пшеница, кукуруз, винова лоза, дуван, малине и поврће, на брежуљкастим теренима воће, на већим висинама јечам, раж, овас, лан и кромпир. У планинској регији експлоатишу се храст, граб и буква, као и четинари јела, смрека и бор. Планине су богате пространим пашњацима који представљају добру основу за развој сточарства.

Природно богатство употпуњавају и руде, неметали и енергетске сировине.

Ова област обилује туристичким ресурсима: планине, језера, бање, пећине, прерасте, клисуре, водопади, вулкански рељеф, културни и историјски споменици.

ТУРИЗАМ

- Туризам има здравствено-рекреативни, културни и привредни значај. Он доприноси побољшавању здравственог стања, радних способности, културног нивоа становништва и омогућава запошљавање становништва у угоститељским и туристичким организацијама.
- Осим локалног (излетничког), домаћег (унутрашњег) и иностраног туризма, за нашу земљу је значајан и транзитни туризам (превоз робе и путника преко територије наше земље).
- **Природни услови** за развој туризма: рељеф, клима, воде (реке, језера, бање)
- **Друштвени услови** за развој туризма: културно-историјски споменици, народно стваралаштво, фолклор, обичаји...
- **Србија не излази на море, па има развијене све облике континенталног туризма:**
 - **Планински** – најразвијенији на Златибору, Тари, Копаонику и другим планинама..
 - **излетнички и ловни** – Фрушка, гора, Палићко језеро, Делиблатска пешчара, Засавица, Обедска и Царска бара.
 - **бањски** – Врњачка, Матарушка, Бања Ковиљача, Нишка бања, Јошаничка...
 - **градски** – градске туристичке центре углавном посећују туристи који су у транзиту или долазе на одређене научне, сајамске, спортске и културне манифестације.
 - **сеоски** – у Србији тек почиње да се развија и има добру перспективу (здрава храна, чист ваздух, чиста природна средина).